

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN THE FIELD OF IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF PUBLICITY AND TRANSPARENCY IN CIVIL PROCEEDINGS

Тімонов А.І., адвокат,
аспірант кафедри цивільного права та процесу
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті наголошується, що надання принципу гласності судового розгляду статусу конституційної норми, що розкриває основні засади судочинства, свідчить як про високий ступінь демократизації суспільства в цілому, так і про надання широкої можливості учасникам судового процесу обстоювати свої права й інтереси. Наведене положення конкретизоване й на рівні законодавства про судоустрій та цивільного процесуального законодавства. Зокрема, це конституційне положення втілено у статтях 7 та 8 ЦПК України у вигляді принципу гласності судового процесу та відкритості інформації щодо справи в цивільному судочинстві.

У праці констатується, що відповідні міжнародні правові стандарти у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах загалом і реалізації принципу гласності та відкритості цивільного судочинства зокрема виступають «чітко визначеними параметрами, межами» певної поведінки, вихід за рамки яких порушуватиме оптимальний ступінь упорядкованості в певній сфері суспільних відносин. Відповідно, дослідження та впровадження таких міжнародно-правових стандартів у національне законодавство є нагальним завданням вітчизняних науковців.

Доводиться, що розгляд питання про відповідність цивільного судочинства міжнародно-правовим стандартам пов'язується з реалізацією стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

У праці наголошено, що вимоги міжнародного права з проблематики прав людини, мають бути основою для розробки національного законодавства, яке визначає порядок здійснення правосуддя в цивільних справах загалом і реалізацію принципу гласності та відкритості цивільного судочинства зокрема.

Висвітлено підходи Європейського суду з прав людини до розуміння окремих положень змісту принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві. Проаналізовано роль судової практики Європейського суду з прав людини у становленні та процесі впровадження стандартів захисту прав і свобод людини у сфері реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві.

Ключові слова: міжнародні правові стандарти, міжнародні стандарти в галузі прав людини, адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу, принципи цивільного судочинства, цивільне судочинство, принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві, фіксування технічними засобами судового засідання.

The author of the article emphasizes that the granting the status of a constitutional norm to the principle of publicity of court hearings, which reveals the basic principles of the judiciary, testifies both on the high degree of democratization of society in the whole and on the provision of a wide opportunity for participants in court proceedings to defend their rights and interests. The given provision is also specified at the level of legislation on the judiciary and civil procedural legislation. In particular, the implementation of this constitutional provision was embodied in the Articles 7 and 8 of the Civil Procedural Code of Ukraine in the form of the principle of publicity of the court hearings and transparency regarding information of the case within civil proceedings.

The author of the paper states that the relevant international legal standards in the field of administration of justice in civil cases in general and the implementation of the principle of publicity and transparency of civil proceedings, in particular, act as "clearly defined parameters, limits" of certain behavior, accordingly, going beyond the scope of which will violate the optimal degree of order in a certain sphere of social relations. Accordingly, research and implementation of such international and legal standards into national legislation is an urgent task of domestic scholars.

It has been proved that consideration of the issue on the compliance of civil proceedings with international and legal standards is related to the implementation of Ukraine's strategic course for integration into the European Union.

The author of the paper emphasizes that the requirements of international law on human rights issues, including UN Covenants and Regional Conventions, should be the basis for the development of national legislation that determines the procedure for the administration of justice in civil cases in general and the implementation of the principle of publicity and transparency of civil proceedings, in particular.

The approaches of the European Court of Human Rights to the understanding of certain provisions of the content of the principle of publicity and transparency in civil proceedings have been highlighted. The role of the caselaw of the European Court of Human Rights in the formation and process of implementation of standards for the protection of human rights and freedoms in the field of implementation of the principle of publicity and transparency in civil proceedings has been analyzed.

Key words: international legal standards, international standards in the field of human rights, adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union, principles of civil proceedings, civil proceedings, the principle of publicity and transparency in civil proceedings, recording of court hearings by technical means.

Постановка проблеми та її актуальність. Частина перша ст. 2 ЦПК України визначає мету та завдання цивільного судочинства і тому є визначальною для розуміння сутності всіх наступних статей ЦПК України. Метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цією метою обумовлюються і завдання цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Визначаючи цивільне судочинство в цілому, важливим засобом досягнення мети цивільного-процесуального регулювання бачиться визначення правильного порядку організації цивільного процесу як запоруки його ефективності, у чому значне місце відведено принципам цивільного процесуального права.

Стаття 129 Конституції України серед основних засад (принципів) здійснення судочинства визначає гласність судового процесу. Надання принципу гласності судового розгляду статусу конституційної норми, що розкриває основні засади судочинства, свідчить як про високий ступінь демократизації суспільства в цілому, так і про надання широкої можливості учасникам судового процесу обстоювати свої права й інтереси. Наведене положення конкретизоване й на рівні законодавства про судоустрій та цивільного процесуального законодавства. Зокрема, це конституційне положення втілено у статтях 7 та 8 ЦПК України у вигляді принципу гласності судового процесу та відкритості інформації щодо справи в цивільному судочинстві.

Сама можливість і порядок розгляду цивільних справ мають розглядатись насамперед з точки зору міжнародно-

правових стандартів і бути закріплені в багатьох міжнародних і національних нормативно-правових актах [1, с. 305–348; 2, с. 20–21; 3, с. 249–260]. У правовій літературі всі міжнародні норми в галузі прав і свобод людини прийнято називати міжнародними стандартами [4, с. 66]. Розгляд питання про відповідність цивільного судочинства міжнародно-правовим стандартам пов'язується також з реалізацією стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

В Юридичній енциклопедії термін «стандарт» правильно тлумачиться як щось таке, що позбавлено індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності. У широкому розумінні стандарт – це взірець, еталон, модель, сприймається як вихідне положення, якому мають відповідати певні об'єкти [5, с. 614–616].

Міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості та установлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [6, с. 2].

Підтримуємо аргументовану позицію С. П. Погребняка, який отожднює стандарт з правилом поведінки, що містить норма, та формулює таке визначення поняття: «Норма права – це різновид соціальної норми, що закріплює правило (стандарт) правомірної поведінки, неприпустимість відхилення від якого гарантується державою» [7, с. 4]. Міжнародно-правові стандарти у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах загалом і реалізації принципу гласності та відкритості цивільного судочинства зокрема виступають «чітко визначеними параметрами, межами» певної поведінки, вихід за межі яких порушуватиме оптимальний ступінь упорядкованості в певній сфері суспільних відносин. Відповідно, дослідження та впровадження таких міжнародно-правових стандартів в національне законодавство є нагальним завданням вітчизняних науковців.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання, присвячені розкриттю сутності та правової реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві, у своїх працях досліджували Є. В. Васюковський [8], І. О. Ізарова [9], В. В. Комаров [10], В. А. Кройтор [1–3; 11–18], Ю. А. Турлова [19], М. Й. Штефан [20], О. О. Штефан [21] та інші. Ці вчені провели ґрунтовні наукові дослідження загальних проблем визначення сутності та змісту цієї категорії, її значення в механізмі судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Водночас, незважаючи на науково-теоретичну цінність наукових висновків зазначених науковців, слід наголосити, що вони не повною мірою розв'язують усі потреби сучасної теорії та практики у сфері реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві з точки зору міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод людини.

Метою статті є виокремлення та дослідження міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод людини у сфері реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві.

Викладення основного матеріалу. Сфера захисту прав і свобод людини належить до напряму діяльності більшості міжнародних організацій, які на сьогодні прийняли значну кількість декларацій, конвенцій, хартій, що мають за мету задекларувати та закріпити на глобальному світовому рівні основоположні права та свободи людини та їх захист і відновлення у разі їх порушення. Такі міжнародно-правові акти в галузі прав людини, як уже зазначалось, розглядаються як міжнародні стандарти, оскільки засновані на звичаєвих нормах, що сформувалися внаслідок визнання державами юридичної сили правил поведінки. Саме ця низка міжнародно-правових актів стала базисом для Конституції України та відповідного галузе-

вого законодавства, зокрема, цивільного процесуального законодавства.

Як уже зазначалось, розгляд питання про міжнародно-правові стандарти щодо здійснення правосуддя в цивільних справах загалом і реалізації принципу гласності та відкритості цивільного судочинства зокрема, насамперед пов'язується із сучасним курсом України як держави. Для реалізації стратегічного курсу нашої країни на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення її всебічного входження в європейський правовий простір, Україна має адаптувати своє законодавство до законодавства Європейського Союзу, що регулює відносини, зокрема, пов'язаного з євроінтеграційними прагненнями України. Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [22] чітко формулює євроінтеграційні прагнення України та враховує новий етап відносин між нашою державою та Євросоюзом, що закладений в Угоді про асоціацію та відповідає реаліям сьогодення. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу передбачає, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави в рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС.

Вимоги міжнародного права з проблематики прав людини, включаючи пакти ООН і регіональні конвенції, мають бути основою для розробки національного законодавства, яке визначає порядок здійснення правосуддя в цивільних справах загалом і реалізацію принципу гласності та відкритості цивільного судочинства зокрема.

Вважається, що найважливішим міжнародним стандартом є *Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року*. Як резолюція Генеральної Асамблеї, цей текст сам по собі не має юридичної сили, але на практиці він має великий вплив, на нього часто посилаються, численні національні законодавчі порядки включають його, іноді навіть на конституційному рівні. Цей міжнародний документ посилається на філософію природного права («Усі люди народжуються вільними та рівними у гідності та у правах») та на демократичні принципи [23, с. 186–188]. На міжнародному рівні принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві закріплені у статтях 10–11, 19, 29 Загальної декларації прав людини. Так, у Загальній декларації прав людини є вимога про необхідність забезпечення природного і невід'ємного права кожної людини на розгляд її справи «гласно із додержанням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом». Також у ній йдеться про гласність як необхідний складник презумпції невинуватості.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зумовлює виникнення більш конкретних правил поведінки, а також підпорядковує їх собі [24]. Норми даної Конвенції є саме тими міжнародними стандартами, на яких ґрунтуються домовленості держав – учасниць Ради Європи, які лягають в основу внутрішніх правопорядків [25, с. 144]. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на справедливий суд», гласність є однією з головних складових справедливого судового розгляду:

«1. Судове рішення оголошується публічно, але преса чи публіка можуть не допускатися на судові засідання протягом усього процесу або його частини з міркувань моралі, суспільного порядку чи державної безпеки у демократичному суспільстві, а також коли того вимагають інтереси неповнолітніх або для захисту приватного життя осіб, або

при особливих обставинах, коли гласність порушувала б інтереси правосуддя».

Відповідно до ст. 40 *Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* «Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів»:

«1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, переданих до Секретаріату, є відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.»

Крім того, на міжнародному рівні *принцип гласності та відкритості* закріплені у ст. 13 *Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року* [26], п. 8 *Мінімальних стандартів правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року* [27], ст. 14 *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року* (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президента Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 року) [28], *Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи № R (95) II державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах від 11 вересня 1995 року* [29], п. I (5.16), II (9.1) і (10.1) Документа *Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 року* [30] та ін.

Підписавши в 2014 р. *Угоду про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку*, Україна взяла на себе зобов'язання до 2026 р. гармонізувати своє законодавство у сфері утвердження верховенства права. В Угоді зазначається необхідність утвердження верховенства права та наголошується, що співробітництво має відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод (ст. 14) [31].

Для правильного розгляду і вирішення конкретної цивільної справи суддя повинен добре знати не тільки загальні норми, закріплені в ЦПК України, а й визначені в матеріально-правових нормативних актах спеціальні процесуальні норми, що встановлюють винятки чи доповнення щодо порядку судочинства у справах певної категорії. Крім цього, суддя має враховувати також норми Конституції України, положення міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, і *рішень Європейського суду з прав людини* [32, с. 69]. Як слушно зазначає О. О. Штефан, численні рішення ЄСПЛ також розкривають сутність абсолютного права людини на справедливий і публічний розгляд її справи, зміст якого полягає: 1) у відкритому судовому розгляді справи в суді першої інстанції; 2) праві заявника бути особисто вислуханим з питань фактичних обставин у суді будь-якої інстанції, у провадженні якої перебуває справа; 3) забезпеченні загальнодоступності змісту (тексту) судового рішення, що ухвалюється будь-якою інстанцією, шляхом його публічного оголошення, депонування його іншим способом [21, с. 7].

Серед рішень ЄСПЛ, які змінили цивільне процесуальне законодавство, слід виокремити низку наступних рішень. Так, зважаючи на практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що гласність має сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України») [33].

Крім того, практика ЄСПЛ також дозволяє зробити висновок, що гласність ототожнюється з відкритістю, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання в цій справі розглядалася як порушення гласності судового розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України») [34].

Також у низці рішень ЄСПЛ наголошено на необхідності дотримання гласності й відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами. Обумовлено це тим, що гласний (публічний) характер судового засідання захищає від таємного та невідконтрольного суспільству правосуддя, за допомогою чого досягається довіра до діяльності судових органів, а також сприяє забезпеченню справедливого судового розгляду [35]. Так, ЄСПЛ у своєму рішенні зазначив, що має забезпечуватися доступом громадськості до судового розгляду незалежно від місця розгляду справи та наявності існування загальнодоступної інформації про дату та місце засідання (п. 56 рішення ЄСПЛ від 9 червня 2011 р. у справі «Лучанінова проти України») [36]. У практиці ЄСПЛ можна зустріти й інші підходи до розкриття сутності принципу гласності.

При розкритті такого аспекту змісту принципу гласності й відкритості як публічність (гласність для публіки), слід враховувати рішення у справі «Ріпан проти Австрії» (*Riepan v Austria*) від 14 листопада 2000 р.: «судовий розгляд задовольняє вимогу щодо публічності лише в тому разі, якщо громадськість може отримати інформацію про день і місце його проведення і якщо публіка може цього місяця легко дістатися. У багатьох випадках цим умовам задовольнятиме той простий факт, що слухання проводяться в звичайній залі судових засідань, до того ж достатньо великій для розміщення глядачів» [37]. Разом з тим ЄСПЛ зауважує, що «проведення судового процесу за межами звичайної зали суду, а надто десь у такому місці, як тюрма, куди широкий загал взагалі не має доступу, серйозно перешкоджатиме його публічності. У такому випадку держава зобов'язана вживати компенсаційних заходів з тією метою, щоб громадськість і засоби масової інформації були належно поінформовані про місце проведення слухань і мали ефективний доступ» [37].

Водночас, доступ до інформації може бути обмежений і щодо сторін цивільної справи. Так, приміром, питанню розкриття інформації з обмеженим доступом приділяв увагу ЄСПЛ у своїх рішеннях, безпосередньо сформулювавши такі підходи:

1) необхідно надавати доступ до матеріалів, що мають «життєво важливе» значення для результату справи; доступ до менш важливих доказів може бути обмежено (п. 78–82 Рішення ЄСПЛ у справі «МакМайкл проти Сполученого Королівства» (*McMichael v. the United Kingdom*) (заява № 16424/90) від 24 лютого 1995 р.);

2) складнощі для сторони захисту у зв'язку з нерозголошенням повинні бути належним чином компенсовані процедурами, яких дотримуються судові органи (пп. 45, 46 Рішення ЄСПЛ у справі «Фітт проти Сполученого Королівства» (*Fitt v. the United Kingdom*) (заява № 29777/96) від 5 липня 2001 р.);

3) ці процедури можуть передбачати надання сторони захисту короткого викладу нерозкритих доказів (п. 42–45 Рішення ЄСПЛ у справі «Ботме та Аламі проти Сполученого Королівства» (*Botmeh and Alami v. the United Kingdom*) (заява № 15187/03) від 7 вересня 2007 р.) [21, с. 9].

Отже вважаю, що з метою приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами в галузі захисту прав людини, окремі питання у сфері реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві потребують подальшого удосконалення, зокрема, виходячи зі змісту прецедентної практики ЄСПЛ.

Як слушно зазначає С. В. Шевчук, найважливішу роль у запровадженні відповідних стандартів відіграє ЄСПЛ, який діє відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., що набула чинності в Україні у вересні 1997 р. Саме з цього часу започатковано якісно новий підхід до імплементації правових стандартів, яким надається конкретна правова форма. Прецедентна практика Європейського суду з прав

людини нині фактично є елементом національної правової системи, оскільки сама Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод дає Суду право тлумачити положення Конституції України, а національні судові органи починають дедалі більше посилалися на його судові рішення під час вирішення питань у межах національної судової юрисдикції [6, с. 2].

Висновки. Принцип гласності й відкритості в цивільному судочинстві загально визнаний серед демократичної спільноти та закріплені в міжнародних стандартах з метою належного функціонування правосуддя.

Слід зазначити, що сьогодні цивільне процесуальне законодавство України щодо реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві відповідає міжнародно-правовим стандартам. Разом з тим, незважаючи на прогрес у законодавчій сфері, в Україні існує потреба в подальшому вдосконаленні правозастосовної практики та впровадженні названих міжнародних стандартів, зокрема, через використання судової практики ЄСПЛ. До того ж вступ України до Ради Європи зобов'язує дотримуватися міжнародних норм і принципів у галузі захисту прав людини загалом і у сфері цивільного судочинства зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
2. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 40 с.
3. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
4. Кройтор В. А., Степаненко Т. В. Стандарти Європейського Союзу у сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. № 1 (2). 2005. С. 64–77.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998–2003. 736 с.
6. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2006. 848 с.
7. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 19 с.
8. Васильковський Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1 : Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М. : Бр. Башмаковы, 1913. 691 с.
9. Ізарова І. О. Закритий судовий розгляд справ в порядку цивільного судочинства: практика Європейського Суду. *Юридичний вісник*. 2014. №2. С. 295–299.
10. Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
11. Кройтор В. А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. №25. С. 354–360.
12. Krojtor V. The Principle of Publicity in Roman Civil Procedure. *Закон и жизнь*. 2013. №12 (263). С. 49–52.
13. Кройтор В. А. Гласність як одна з основних засад цивільного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 64–66.
14. Кройтор В. А. Підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2007. Т. 20 (59), №1. С. 88–93.
15. Кройтор В. А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства. *Форум права*. 2011. №3. С. 419–427. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
16. Кройтор В. А. Засади публічності в римському цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. №4. С. 68–71.
17. Кройтор В. А. Дія принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві при розгляді справ про усиновлення дітей. *Приватне та публічне право*. 2017. №3. С. 49–53.
18. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система : проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
19. Турлова Ю. А. Принцип гласності в оновленому процесуальному законодавстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 195–198.
20. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2001. 696 с.
21. Штефан О. Принцип гласності та відкритості судового процесу і його повне фіксування технічними засобами в цивільному судочинстві України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 2. С. 5–14.
22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
23. Тускоз Ж. Міжнародне право : підруч. Київ : Арт-Ек, 1998. 416 с.
24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.03.2023).
25. Бущенко А. П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського Суду з прав людини. Харків : Права людини, 2008. 432 с.
26. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 19.03.2023).
27. Мінімальні стандарти правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року. Мінімальні стандарти належного поводження з дітьми в місцях несвободи / кол. авторів. Харків : ХІСД, 2013. 88 с.
28. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 19.03.2023).
29. Рекомендація № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 543 засіданні заступників міністрів 11 вересня 1995 року. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_6.pdf (дата звернення: 19.03.2023).
30. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року. URL: https://www.zakon.cc/law/document/read/994_082 (дата звернення: 19.03.2023).
31. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Учинено в м. Брюссель двадцять першого березня дві тисячі чотирнадцятого року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 02.03.2023).

32. Присяжнюк Т., Мірошник О. Захист права власності у Європейському правовому просторі. *Право України*. 2001. № 8. С. 68–70.

33. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 року у справі «Шагін проти України». URL: http://zaNon3.rada.gov.ua/laws/show/974_61 (дата звернення: 05.02.2023).

34. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 року у справі «Стрижак проти України». URL: http://zaNon2.rada.gov.ua/laws/show/980_441 (дата звернення: 05.02.2023).

35. Ковальська Д. Т. Право на відкритість судового розгляду. Співвідношення гласності та відкритості. *Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 25–26 листопада 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : Гельветика, 2021. Ч. 1. 244 с. С. 89–92.

36. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2011 року у справі «Лучанінова проти України». URL: http://zaNon2.rada.gov.ua/laws/show/974_788 (дата звернення: 05.02.2023).

37. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. 576 с.